

# A mester–tanítvány viszony alakulása Makovecz Imre szakmai pályafutása során – szélesebb kitekintéssel

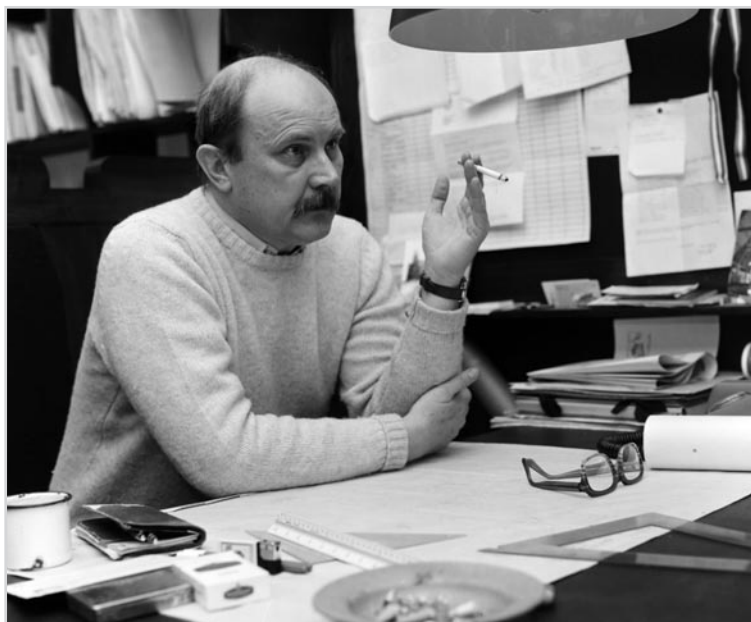
„Makovecz esetében három tanítványi nemzedékről lehet beszélni: a 70-es években szervezett magán-mesteriskola hallgatóiról, a 80-as évek visegrádi táborainak pályakezdő építészeiről és a 90-es évektől a vándoriskolás nemzedékről. [...] A Vándoriskola 25 éves működése alatt számos építésszt bocsátott útjára. Néhányan közülük ismertek az építész szakmában, de sokan az aktív névtelenséget választva dolgoznak a Kárpát-medence különböző részein. Közhelynek számít, de igaz, hogy a vándoriskolai mesterképzés igazából embert épít, nem csupán építésszt képez.”  
Kuli László: *Vagabondok nemzedéke*<sup>1</sup>

A „mester” szó használata – akár megszólításként, akár egy konkrét személyre történő utalásként – napjainkban már inkább pejoratív, vagy jobb esetben is kerülendő. A mind népszerűbb generációkutatás jeles szakértői a tekintélytiszteltet csökkenéséről, a fiatalabb generációk mind nagyobb önbizalmáról beszélnek, hozzáteszem nem elítélő módon. A mindannyiunk zsebében ott lapuló mobiltelefon – az internetnek hála – korlátlan információforrás, ami, látszólag, nem igényel közvetítő személyeket. A Covid-időszak alapjaiban támadta meg a személyes kapcsolatokat, amelyek több évvel a pandémiahelyzet után is csak lassan látszanak helyreállni. Az offline kontaktus helyét sokszor visszavonhatatlanul átvette az online tér virtualitása, személytelensége. Legtöbbször éppen az oktatás, tudásátadás területén. Az online forrásokból elérhető információtömeg nagysága mellett – látszólag – egyszerűen nincs szükségünk mesterre. Vagy jobb esetben a fiatalok számára a mesteré csupán egy hang a megszámálhatatlanul sok közül.

A mester–tanítvány kapcsolat az én életemben azonban több ponton is döntő hatással bírt. Már az egyetemi évek alatt is megadatott olyan építészekkel találkoznom – szigorúan az egyetemi oktatás keretein kívül –, akiket mesterimnek mondhattam, mondhatok a mai napig. Évtizedek

alatt érlelődő véleményem, hogy az építész szakma lényegi részét a mester–tanítvány viszonyon keresztül lehet elsajátítani. Ebben elsősorban a Makovecz Imre névvel fémjelzett Vándoriskolában eltöltött éveim erősítettek meg. Az én tapasztalati hátterem azonban még egy egészen más világból származik, ahol nemhogy információbőség nem volt, hanem annak éppen az ellenkezője volt jellemző. Ma a korlátlan mennyiségű információ közül épp olyan nehéz kihalászni a megfelelőt, a hitelest, mint amilyen nehéz volt nekem annak idején megtalálni és elérni a meglehetősen szűkös, de többségében releváns forrásokat. Ebben elsődleges szerepe volt a nálam jóval tapasztaltabb építész kollégák szavainak. Elég volt 1996-ban Ekler Dezsőnek kiejtenie Hans Döllgast nevét, és hitelességi pecsétként megemlítenie, hogy ő Makovecztől halott a számára addig ismeretlen német építészről.<sup>2</sup> Ezután

Makovecz Imre,  
1981  
Adományozó:  
Szalay Béla  
© Fortepan



<sup>1</sup> KULI László: *Vagabondok nemzedéke. Szerves építészet ma = Magyar Építőművészet*, 2015, 2. sz., 42–43.

<sup>2</sup> STERNBERG, Maximilian: *The Vernacular Modern in the Shadow of Totalitarianism: Hans Döllgast's Alte und neue Bauernstuben = Architectural Research Quarterly*, 2023, 6.

<https://www.repository.cam.ac.uk/bitstreams/605c2aa4-a5cb-4dd2-8ddf-03b6c5b24c4c/download>

minden követ megmozgattam, hogy minél többet megtudhassak róla és munkáiról, és a nehezen megszerezhető információmorzsák évtizedekre bevésoédtek a memóriámba. A példaim hosszan sorolhatók, amelyek a hazai szerves építészet területére vezetnek, és így végső soron annak központi alakjához, Makovecz Imréhez. Tanulmányomban a mester–tanítvány viszonyt Makovecz oktatási koncepcióján keresztül szeretném ismertetni, kitérve az előzményekre, bemutatva a tanítványok, Kuli László által említett három generációját.

Napjaink közhelyszerű hivatkozása, hogy a mester-séges intelligencia (MI) földrengésszerű változásokat fog hozni a közeljövőben a mindennapi életünk területén is. Szakmák fognak eltűnni, vagy alapjukban megváltozni. E szakmák közé tartozik az építészet is. Az MI vizualizáló képességét kihasználva már most is sokan foglalatostkodnak álomszerű, valószerűtlen építészeti víziók megformál(tat)ásával. Megjósolható, hogy rövid időn belül megtörténik e víziók materializálása, konkrét megvalósítása is. Ez a tendencia, kiegészülve az MI alapját képező hatalmas adatbázissal, azaz az internet információtengerével, sokakban az alkotói képességek határtalanságának látszatát keltik. Ezzel párhuzamosan az építészet konzumálódását, a kulturális szektorból a biznisz területére csúszását, illetve a bürokrácia és a túlszabályozottság elburjánzását figyelhetjük meg. E két, egy irányba mutató hatás valóban gyökeres változást eredményezhet az építészet területén. És ez nem a jövő, valójában már békák vagyunk a mind forróbbá váló vízben, mi építések (is).

Ilyen esetben klasszikusan két forgatókönyv lehetséges: próbáljuk kitiltani az MI-t az építészet területéről, vagy beleállunk a történetbe, és megpróbáljuk jó irányba terelni az MI adta lehetőségeket. Félő, hogy mindkettő út járhatatlan, ismerve az emberi természetet és a gazdasági érdekérvényesítés elsődlegességét.

Szintén közhelyszerű panasz az egyetemi, sőt már az alsóbb szintű oktatási intézményekben, hogy tanulmányok, fogalmazások íratásának nincs értelme, hiszen az ismert programokkal bármilyen témában, bármilyen ismereti szintnek megfelelő írás elkészíthető, tetszőleges nyelvezettel, valószerűtlenül rövid idő alatt. Többé nem kell – széles margóval és nagy sortávolságokkal elért – terjedelmes műveket olvasni, sokkal inkább meg kell tanulniuk a tanároknak az árulkodó jegyeket, a néha szinte észrevehetetlen fals információkat felfedezni. Ezen irományok alkotóinak is egészen új kompetenciákra van szükségük: a tárgyi tudás és a fogalmazási készség, esetleg a helyesírás szabályainak ismerete helyett az úgynevezett „promptok”<sup>3</sup> jó megfogalmazása a szinte egyetlen fontos

szempont. Ehhez azonban már egészen más látásmódot kell elsajátítani, amivel az idősebb generáció tagjai, bármilyen autoritással is bírjanak emberileg vagy szakmailag, nem rendelkeznek.

A kicsit hosszúra nyúlt, és némiképp borús képet fel-festő bevezető gondolatokkal csupán az volt a célom, hogy bemutassam azt a pár év alatt bekövetkezett változást, ami alapjaiban befolyásolja a *Magyar Művészet* aktuális lapszámának témáját, a mester–tanítvány viszonyt, különösen az építészet területén.

Átérve cikkünk tárgyára, Makovecz Imre mester–tanítvány koncepciójára, érdemes ennek konkrét és kevésbé konkrét előképeit röviden felvázolni. Ha visszanezünk a XIX. század hazai építészettörténetére, az semmi másról sem szólt, mint a hiteles személyiségekről és a mester–tanítvány viszonyról, vagy később a munkatársi, alkotótársi viszonyról. A nagy formátumú alkotók körül kialakult nagy irodák a századforduló gazdasági fellendülésében organikus példáját adták a mester–tanítvány viszonyoknak. Természetesen a munkabőség és az építészoktatás kialakulatlansága is ebbe az irányba terelte a becsvággyal rendelkező fiatal építészeket. E tapasztalatok alapján felmerül a kérdés, hogy tanulható-e az építészet máshogyan, mint a hagyományos mester–tanítványon keresztül? Napjainkban az egyetemeken – nemcsak hazánkban, hanem világszerte – autonóm alkotókat képeznek, akik legfeljebb horizontális kapcsolódásokat alakítanak ki, cégeket, alkotói csoportokat. A klasszikus hierarchián alapuló szerveződés leginkább a nagy (kapitalista) tervezővállalatokra jellemző, elsősorban gazdasági okokból. Ezt a hierarchia-nélküliséget erősíti az építészet területén az elmúlt száz évben szinte egyetlen értéként megjelenő újdonságra törekvés, ami az utóbbi néhány évtizedben már inkább az extremitás hajszolásába váltott át.

A XIX. század második felében az építészetet teljesen más szabályrendszer határozta meg, az alkotás az utánzás, ismétlésen, végső soron a jó ízlésen alapult, amely határozott belső rend szerint egészen más kreativitást igényelt. Az átlagból nem az extremitással lehetett kiemelkedni, hanem a jó ízlés még magasabb szintre emelésével, ami jellemzően a kifinomult arányérzéklet és a társművészetekkel való „jó bánásmódot” jelentette. Az ebben való elmélyülésre a kor egyetemi oktatása nem adott lehetőséget, így a századfordulón megjelent a mesteriskola gondolata, azaz a mester–tanítvány viszony rendszerbe foglalt kezelésének vágya.

Elsőként Hauszmann Alajos, a Műegyetem akkori rektora vetette fel a mesteriskola alapításának ötletét 1903-ban. Ennek kiváltó oka a hallgatók külföldre vándorlásának

<sup>3</sup> Prompt: az MI felhasználói felületen megjelenő szöveg vagy jel, amely az adatbevitelre vagy parancsok meghatározására szolgál.

megkerülése volt, elsősorban a társművészetek, illetve a művészettörténet területén végzendő továbbképzés, illetve a kivitelezésben való elmélyülés okán. Hauszmann ennek megoldását az egyetemi képzés egy évvel való megtoldásában látta, és kevésbé egy önálló intézmény megalapításában, fenntartásában.<sup>4</sup>

Az önálló intézmény mellett – némiképp közéleti állásfoglalásként – Lechner Ödön követői, a nemzeti építésszter megteremtése iránt elkötelezettek álltak ki, sikertelenül. Konceptiójuk a külföldi mesteriskolák mintáján alapult. Kiseb állami beruházások megtervezésében és megvalósításában gondolkodtak Lechner közvetlen személyes irányítása, felügyelete mellett.<sup>5</sup> A mesteriskola programja konkrétan sosem fogalmazódott meg, a középpontban kimondva vagy kimondatlanul a mester jóvialis személyisége, talán kicsit túlértékelt becsvágya volt, illetve az akadémiai stílusok ellenében a magyar építészeti ízlést megfogalmazni akarók közéleti tevékenysége.

A két világháború között megújuló kezdeményezések 1916 és 1919 között, majd 1930-ban az építészeti mesteriskola alapítására jellemzően szintén a műegyetemi képzés reformjához kapcsolódtak (volna), illetve a nemzeti stílustörekvések kibontakoztatásához, ismét sikertelenül.<sup>6</sup> Az 1935-ben született Makovecznek – életkori okokból – értelemszerűen nem lehetett kapcsolata ezekkel a próbálkozásokkal, egyetemi tanulmányait 1953 és 1959 között folytatta, egy egészen megváltozott, a szocialista „a múltat végképp eltörölni” ideológiai agenda alatt.

Az építész mesteriskola ügyének „egyesbe kerülése” szorosan összefüggött a II. világháború utáni politikai rendszerváltással, a Szovjetunió kulturális dominanciájával, ami az építészet területén 1952-től a szocialista realizmus mindenek feletti elterjesztését hozta. Ezt szolgálta az 1951. áprilisi „nagy építészeti vita”, majd az 1951. október 26. és 28. között megrendezett Magyar Építőművészek Első Országos Kongresszusa. Ezek tartalmának fontosságát nem e cikk feladata ecsetelni, de a következők meghatározták az építészeti közélet alakulását. Ekkor alakult meg – vagy újra – a Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ), ekkor alapították az Ybl Miklós-díjat, mindkettőt a szocreál „szárba szökkenésére”. Ez volt a cél a Mesteriskola megalapításával is, amely az 1953-as

induláskor – a modernizmus mellőzése okán – általánosan lenézett volt, a résztvevők toborzását Janáky István mint mester, és Zalaváry Lajos mint hallgató végezte.<sup>7</sup> „Az első évfolyamok különleges feladata a műegyetemi alapképzés hiányosságainak pótlása művészetelméleti, tervezésmethodikai vonalon a szocialista-realista építőművészet jegyében” – emlékszik vissza Zalaváry a kezdetekre. „...valójában az ideológiai átnevelés és az orosz nyelv elsajátítása volt az igazi cél. A ciklus két éve alatt az előadók nem nagyon fáradoztak ideológiai hitvallásunk megváltoztatásával és az orosz nyelv elsajátításával... Ezzel szemben a szakmai előadások és konzultációk nagyszerűek voltak és hetente egy alkalommal találkozhattunk anélkül, hogy a »gyülekezési szabályzatot« áthágtuk volna.”<sup>8</sup>

A harmadik évfolyam esetében sikerült elérni, hogy minden hallgató a mestere mellett dolgozhasson, és így jobban együttműködő, három-öt fős csoportok tudtak kialakulni. A képzés alapja a mesterekkel való együtt gondolkodás volt, ami kezdetben fiktív tervek készítésében öltött testet. Emellett elméleti előadások zajlottak a korszerű építészet és építéstechnika, a városépítés, építészettörténet és művészettörténet, valamint a belsőépítészet témakörében, amelyet részben maguk a hallgatók tartottak. Stílárisan viszonylag hamar megindult a távolodás a szocreáltól a klasszikus modernizmus felé. A III. ciklusban készített vizsgatervek már jórészt meg is valósulhattak.<sup>9</sup>

Borvendég Béla a harmadik évfolyam egyik hallgatója 1986-ban a Mesteriskola erényeként megemlítette, hogy a pályakezdő fiatal építészek közvetlen személyes kapcsolatba kerülhettek „a szakmának azokkal a személyiségeivel, akiknek valamifajta kisugárzása van”. Ráadásul mind jellemzőbbé vált a tényleges munkakapcsolat. A ki nem mondott cél az volt, hogy „a mester – sokakat irritált ez a megfogalmazás, hogy mester, de hát valahogy ez ment át a köztudatba – és a hallgató, tanítvány... között olyan kommunikáció jöjjön létre, ami nem csupán verbális, hanem együtt gondolkodás is, amely ugyanannak a feladatnak a megoldásán, közös megoldásán keresztül szemléletet formál... ez nem az a fajta továbbképzés, ami könyvből elsajátítható ismeretek közlését jelenti.”<sup>10</sup>

Arra vonatkozóan nincs információnk, hogy Makovecz Imre milyen mélységig ismerte a Mesteriskola e korszaka-

<sup>4</sup> A Kir. József-műegyetem megnyitása. Hauszmann Alajos műegyetemi rektor megnyitó beszédje III. = *Építő Ipar*, 1903. október 11., 261–262.

<sup>5</sup> [NÉVTELEN]: *Magyar Építészeti Mesteriskola = Budapesti Építészeti Szemle*, 1903. 24. sz., 325–327.

<sup>6</sup> KARÁCSONY Rita: *Mesteriskola I. – Az előzmények = Építészfórum.hu*, 2022. augusztus 7. <https://epiteszforum.hu/mesteriskola-i>

<sup>7</sup> KARÁCSONY Rita: *Mesteriskola II.: Az első ciklus – oktatás a szocreál jegyében = Építészfórum.hu*, 2022. augusztus 21. <https://epiteszforum.hu/mesteriskola-ii-az-elso-ciklus>

<sup>8</sup> ZALAVÁRY Lajos: [Vallomások]. Szerk. PÁLINKÁS György, Bp., Kijarat, 2002, 16.

<sup>9</sup> KARÁCSONY Rita: *Mesteriskola III.: A második ciklustól az 1960-as bezárásig = Építészfórum.hu*, 2022. szeptember 4. <https://epiteszforum.hu/mesteriskola-iii-a-masodik-ciklustol-az-1960-as-bezarasig>

<sup>10</sup> SZABÓNÉ DÉR Ilona: *Interjú BORVENDÉG Bélával. Oral History Archivum*, 038., 1986. Idézi KARÁCSONY: *Mesteriskola III. i. m.* (2022)

kát. Az első ciklusok idején – 1953 és 1959 között – egyetemi éveit töltötte, illetve 1959-ben éppen elhelyezkedett a BUVÁTI tervezővállalatnál, amely a kor szakmai közegeben az élcsapathoz tartozott. Életkorából kifolyólag nem volt lehetősége csatlakozni a képzéshez, nem tudhatjuk, hogy szándékában állhatott-e, de több mint valószínű, hogy nem. A szocreálhoz való vonzalma, csatlakozása, illetve az ideológiai képzésben való részvétel iránti hajlandósága szinte teljesen kizárható. Ugyanakkor azt látni fogjuk, hogy több fontos eleme a MÉSZ képzésének később megjelenik az általa később alapított úgynevezett magán mesteriskolában, illetve Vándoriskolában.

Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy témánk szempontjából több releváns személyt mint egykori tanárokat említ meg Makovecz az egyetemi évekből: Jurcsik Károlyt, Szrogh Györgyöt, Jánossy Györgyöt és Weichinger Károlyt. Utóbbi több szempontból is fontosnak tekinthető. Így emlékszik erre az időre: „Jurcsik Károly vagy Weichinger Károly úgy állnak előttem, mint szülők, akik tudom, hogy szerettek, azóta tudom, hogy nem akármilyen színvonalú emberekről van szó...”<sup>11</sup>

Weichinger Károlyról megemlíti, hogy az ő „ajánlására – aki ezért felelősséget kellett vállaljon – hajlandók voltak a Műegyetem dokumentációs irodájában kiadni neki olyan fordításokat, amiknek köszönhetően mélyebben beleláthatott a 20. század építészetébe, például Frank Lloyd Wright építészetébe, gondolataiba”.<sup>12</sup>

Ez a közvetett, de nem elhanyagolható segítség kiemelt szerepet juttat Makovecz mesterképében Weichinger Károlynak, aki a Budapesti Királyi József Nádor Műegyetemen 1920-ban lezárt tanulmányait követően 1921-től 1944-ig az Országos Iparművészeti Iskola építész tanszékét vezette.<sup>13</sup> 1945-ben a Budapesti Műszaki Egyetem felkérte a Városrendezési Tanszék vezetésére, de már a következő évben a Középülettervezési Tanszékre ment át, amelyet egészen 1969-ig, a nyugdíjazásáig irányított.<sup>14</sup>

Őt még a XX. század első évtizedeinek, a magyar építészet egyik aranykorának tanárai tanították, és ő is fontosnak tartotta megszerzett tudásának átadását. „...szerettem a fiatal tehetségeket. Nemcsak oktattam őket, hanem, néha a vasárnapokat is felhasználva, diplomatervüket megbírálva neveltem is. Éreztem, kölcsönös a hatás: tanul-

nak tőlem, de én is okosodtam egy-egy megjegyzésükből. Úgy érzem, így maradtam fiatal...” – írja számvetésében. Elfogadottságát talán „középutas politika”-jának köszönhetette, „mivel a modernizmust nem vette át feltétel nélkül: »Már a második világháború előtt igyekeztem önmegtartóztató módon, tehát kerülve az építészeti divatosságot, a feltűnést keltő irányzatokat, józanul, humanista szemlélettel alkotni. Nagy lelki erő kellett ahhoz, hogy amikor lapostetős, sterilen tiszta formaképzéssel tervezett minden ’menő’ építész, elfogadva az újból a jót, megmaradjak a maradandó értékűség határán belül.«”<sup>15</sup>

Makovecz egyetemi éve alatt Weichinger tanára, mestere volt a MÉSZ Mesteriskolájának, az 1958 és 1960 közötti ciklusban „a BUVÁTI kötelékében fogadta a hallgatókat”<sup>16</sup>. Makovecz éppen ekkor kezdte itt a munkaviszonyát a BUVÁTI-ban Kampis Miklóssal együtt, azaz a találkozás, a kapcsolat a Mesteriskolával nincs kizárva.

A Mesteriskolát – nem teljesen tisztázott okokból, de feltehetően az ott tapasztalható, túlzottan szabad szellem miatt, a „szocreál” időszakának megkésített zárásaként 1960-ban megszüntették. Az épít(őműv)észet elvesztette propagandaértékét, kitüntetett társadalmi szerepét, és az építőipar tervgyárává degradálódott, amelynek nem volt szüksége klasszikus értelemben vett „élcsapatra”. A mesteriskolai képzés szelleme azonban – a nehéz indulás ellenére, vagy után – kiszabadult a palackból, a MÉSZ közgyűlése 1968-ban hozott határozatot a posztgraduális képzés Fiatal Építészek Köre, azaz FÉK néven történő újraindítására, amely 1970 őszén – meglehetősen hallgatói túljelentkezés mellett – el is indult.

A jelentkezés feltétele felvételi tervpályázat elkészítése volt, ami alapján külön testület válogatta ki a legjobbakat, de a végső szó a hallgatókat alkalmazó tervezővállalatoké volt. Itt a hallgató mellé delegáltak egy vezetőépítészt a tervezővállalaton belül, akivel együtt dolgozott két éven át. Nemcsak a nagy tervezővállalatok, hanem a közepes méretű vidéki regionális tervezővállalatokban is elhelyezkedhettek a hallgatók, azaz megindult egyfajta decentralizáció.

Kéthetente péntekenként Budapesten találkozott a teljes csapat (mesterek és tanítványok), a MÉSZ székházában. Előadásokat hallgattak, ahol az építészeti témákon

<sup>11</sup> SZABÓ Máténé: MAKOVECZ Imrével beszélgettem = Makovecz Imre műhelye. Tervek, épületek, írások, interjúk. Szerk. GERLE János, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1996, 231.

<sup>12</sup> Uo.

<sup>13</sup> [FUGA]: Weichinger Károly (1893–1982) építész emlékkiállítás = Építészfórum.hu, 2015. április 10. <https://epiteszforum.hu/weichinger-karoly-1893-1982-epitesz-emlekkiallitas>

<sup>14</sup> BODÓ Péter: Aki újabb szint vitt a Gellért-hegyre – 130 éve született Weichinger Károly = PestBuda.hu, 2023. október 17.

[https://pestbuda.hu/cikk/20231017\\_aki\\_ujabb\\_szint\\_vitt\\_a\\_gellert\\_hegyre\\_130\\_eve\\_szulett\\_weichinger\\_karoly](https://pestbuda.hu/cikk/20231017_aki_ujabb_szint_vitt_a_gellert_hegyre_130_eve_szulett_weichinger_karoly)

<sup>15</sup> PESTI Mónika: „Az epikát bele kell vinni az építészetbe”. 125 éve született Weichinger Károly = Lechner Tudásközpont.hu, 2018. október 12. Az első idézett forrás WEICHINGER Károly: Egy építész számvetése = Budapest, 1978, 9. sz., 8–11. <https://lechnerkozpont.hu/cikk/az-epikat-bele-kell-vinni-az-epiteszetbe>

<sup>16</sup> A MÉSZ 1958. június 3-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve. MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, Petrőczy-anyagok = KARÁCSONY: Mesteriskola III. i. m. (2022)

túl a kultúra és a tudományok sokféle területével ismerkedhettek a résztvevők. Bár az oktatói gárda válogatott volt – a rendelkezésünkre álló források szerint – a politikai, ideológiai képzés nem volt hangsúlyos. Annál hangsúlyosabbak voltak a hazai és külföldi tanulmányutak, valamint a tervpályázatok, amelyek a mesterek személyes kapcsolatain keresztül, települési, városi tanácsoktól érkeztek, zárt körűek voltak, és éles megbízást hoztak a nyerteseknek.<sup>17</sup>

A Magyar Építőművészek Szövetsége újrainduló Mesteriskolájának tanárai között ott volt Makovecz Imre is, aki ekkor a Dragonits Tamás által vezetett VÁTI-ban dolgozott, a sárospataki Művelődés Háza tervein, frissen érkezve a SZÖVTERV-ből. 1972 és 1974 között, azaz az újrainduló Mesteriskola második ciklusában Komjáthy Attila mestere volt, akivel együtt dolgozott a szalafői lakóházterveken. E félresiklott projekt tapasztalatait és a népi építésszel folytatásának lehetőségét később *Az apajpusztai példa* címmel írta meg a *Művészet* című folyóiratban.<sup>18</sup> A következő ciklusban Gerle Jánost mentorálta, nem teljesen zökkenőmentesen. A helyzet odáig fajult, hogy a közös programoktól való rendszeres távolmaradása miatt megbízatását a MÉSZ vezetősége 1976. február 1-jei hatállyal visszavonta, annak ellenére, hogy „Gerle János építésszel eredményesen foglalkozott”.<sup>19</sup> Gerle *Falusi lakásépítés* témájú tanulmányát a Tanulmányi Bizottság – ismeretlen okokból – nem fogadta el. Az én személyes meglátásom, hogy ebből az oktatásban jelenlevő politikai, ideológiai irányelvek meglétére gyanakodhatunk, amely „a korszak lakótelep-központú urbanisztikai gondolkodását meghaladó, a vidék problematikájára”<sup>20</sup> reagáló felvetéseket nem tolerálta.

Gerle János személye abból a szempontból is meghatározó, hogy Makovecz 1969-ben induló úgynevezett magán mesteriskolájának egyik első és stabil résztvevője volt, Sáros László mellett. Makovecz személyes elmondása szerint túl egy Ybl-díjon és egy szívinfarktuson – harminchárom évesen – ráébredt arra, hogy már benne van a korban, így ideje elkezdenie foglalkozni a következő generációval. Mellékesnek tűnő szál, de az Ybl-díj III. fokozatát második nekifutásra, Farkasdy Zoltán határozott támogatásának köszönhetően kapta meg<sup>21</sup> „a vendéglátó épületek tervezésében a népi építészet hangulatához illeszkedő, önálló utat kereső építészeti tevékenységéért”. Ez finoman szólva egyedi indoklás volt a jellemzően vá-

rosrészek rendezéséért, vagy nagyobb ipari, illetve középületek sorának tervezéséért díjazottak között.

A magán mesteriskola 1969-es indulásakor, ahogy azt korábban láthattuk, a Mesteriskola újraindításának szándéka már megfogalmazódott, de a hivatalos eljárás révbe érésére még várni kellett. Makovecz a későbbiekben is jellemző módon nem a hivatalos útban hitt, hanem közvetlenül megszólítva néhány egyetemi tanítványát a saját lakásán indított el egy partizánakció-szerű összejövetelesorozatot. Így ír erről később: „A hatvanas évek vége felé megérett bennem az az elhatározás, hogy ki kell építeni ennek a lehetőségnek, ennek a gondolkodásmódnak egy nagyobb aurát, embereket kell ebbe bevonni. Realitás volt a számomra, hogy lehetetlen egyedül élni bizonyos tudással, társakra van hozzá szükség. Az ember a nálánál fiatalabbakban bíz sok minden oknál fogva. Így kerültem tulajdonképpen kapcsolatba az akkori harmad-negyedéves egyetemista generációval és fiatal építészekkel, akikkel azt a bizonyos Cordier-féle táblázatot kezdtük el tanulni. Tehát nem egy antropozófus, nem egy amerikai organikus vagy századfordulós expresszív építészeti irányzattal foglalkoztunk, hanem az volt a mániám, hogy az építésznek műveltnek kell lennie a szó legnemesebb értelmében, mert a politikai rendszer elzárja előlük az elemi információkat, amelyek nemcsak a szakma gyakorlásához, hanem a személyiség kialakításához is szükségesek.”<sup>22</sup>

A fenti idézethez két kiegészítés szükséges. Egyrészt a Rudolf Steiner nevéhez köthető antropozófia nem mint filozófia, hanem mint egyfajta világnézet ekkoriban komoly szerepet játszott Makovecz életében. Ezt Kálmán Istvánnal és Kampis Miklóssal egyfajta olvasóköri keretében, azaz az alakuló magán mesteriskolához hasonló kiscsoportos, beszélgetőkurszus keretében tanulmányozták 1965-től éveken át. Korábban hasonló keretek között nyert beavatást ebbe a gondolkodásmódba a két világháború között szocializálódott mesterektől, a kor kultúrpolitikája miatt félig illegális, vagy inkább illegális módon. Fontos kiemelni, hogy mind a megismerés, mind a későbbi oktatás nem egy hivatalos intézmény védelmében folyt, hanem saját otthonában biztosított helyet az összejöveteleknek. Ezáltal a dolgot személyes egzisztenciális kérdéssé emelte, ami különösen fontos annak tudatában, hogy ekkoriban az összejöveteleket be kellett jelenteni a rendőrségen, és szinte bizonyosak lehettek benne, hogy egy bizonyos létszám felett besúgó is van a társaságban.

<sup>17</sup> HARTMANN Gergely: *Mesteriskola IV: Az újraindulás = Építészfórum.hu*, 2022. szeptember 18.

<https://epiteszforum.hu/mesteriskola-iv-a-szabadsag-intenziv-erzete>

<sup>18</sup> MAKOVECZ Imre: *Az apajpusztai példa = Művészet*, 1975, 8. sz., 13–15.

<sup>19</sup> Mesteriskola Archívum, a III. ciklus dossziéja: HARTMANN Gergely:

*Mesteriskola V: A táguló világ = Építészfórum.hu*, 2022. október 2. <https://epiteszforum.hu/print/mesteriskola-v-a-tagulo-vilag>

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> SZABÓ: i. m. (1996), 229.

<sup>22</sup> GERLE János: *Interjú MAKOVECZ Imrével*, 94. november – 95. január = *Makovecz Imre műhelye*. i. m. (1996), 379.

A másik tisztázandó fogalom a Cordier-táblázattal való foglalatzkodás, ami nem más jelentett, mint a XX. századi egyetemes építészettörténet táblázatszerű feldolgozása a mester-tanítvány, illetve munkatársi kapcsolatok alapján. E táblázat a *L'Architecture d'Aujourd'hui* 1968. szeptemberi számában jelent meg.

„1969 őszén kezdtük közös munkánkat. A csoport tagjainak száma kb. 12 és 30 között változott. A munka tárgya a Cordier-féle szimptomatikus történeti táblázat feldolgozása volt. Igyekeztünk az elmúlt 70 év építészeti irányzatait megismerni oly módon, hogy a csoportmunkában résztvevők egy-egy témából felkészültek és beszámolót tartottak. Célunk volt az ismeretek birtokában az egyes építészeti mozgalmakat, személyeket, vagy eredményeket a konkrét történelmi keretbe illeszteni, összefüggéseiket felismerni. [...] A leírt munkák elvégzése után csoportunk a közös tevékenységet befejezte anélkül, hogy az együtt-létek studiális jellege önálló »felnőtt« munkává vált volna. Csoportunk 1970 nyarán négy főre zsugorodva munkáját újra kezdte...” – írja a *Magyar Építőművészetben* megjelentetett összefoglalójában.<sup>23</sup>

Ez az újraindulás vezetett a mozgáskísérletekhez és a minimális környezet pályázatához, amely kevésbé a mester-tanítvány viszonyról, sokkal inkább a 70-es évek reménytelen állóvízében valamifajta közös gondolkodásra volt példa a konceptuális művészet és a szellemi túlélés jegyében. Mindez a Kádár-korszak már puhuló, de még mindig meglehetősen kettős, sőt hármas (tiltó, tűró vagy támogató) időszakában egyáltalán nem volt veszélytelen tevékenység.

A hivatalos mesteriskolával való kapcsolatát így fogalmazta meg: „...A bolsevizmus ellenére kivívott szabadságnak az átlagnál jóval nagyobb mértéke volt az, ami engem valójában megkülönböztetett a többi embertől. Nem az, hogy milyen gondolkörben mozogtam, és nem az, hogy mik voltak a törekvéseim. Hogy mondjak egy másik példát, a lakásomon csináltuk a magániskolát. Nagyjából egyidőben volt ez azzal a hatvanas évek végén, amikor néhányan az építésztársadalom vezetői közül szerették volna újraindítani a mesteriskolát. A minisztériumi Bondor-Szabó János-féle kettős ezt viszont nem akarta. Amikor Szendrői Jenő megkereste Szabó Jánost a mesteriskola miatt – ezt Szendrői Jenő bácsi elbeszéléséből tudom –, arra hivatkozott, hogy ha a Makovecz otthon a lakásán mesteriskolát csinál, akkor hogy lehet az, hogy az állam a hivatalos mesteriskolát nem engedélyezi. És ez olyan érv volt, hogy Szabó János azt mondta, jó, akkor mehet.”<sup>24</sup>

Látható, hogy Makovecz számára a mester-tanítvány viszony nem – formakövető – epigonok „legyártásáról” szólt, hanem az építészet szellemi háttérére nyitott, szintetizálásra, szélesebb összefüggések felismerésére képes elmék kineveléséről. Mindez a szinte reménytelen információhiány korában. Ennek „eszköze” a kortárs építészet belső folyamatának, az önálló alkotók egymásra hatásának megismerése volt, illetve a korra jellemző konceptualista művészeti események közösségteremtő ereje.

Nagyon hasonló törekvések formálták a következő Makovecz nevéhez kötődő „képzési platformot”, az úgynevezett Visegrádi Tábor. Az először 1981-ben egyetemi hallgatók által szervezett építőtábor koncepciója első ránézésre spontánnak tűnik. Fiatal egyetemisták egymástól függetlenül keresték meg Makovecz Imrét, hogy segítse őket az egyetemi oktatás lehetetlensége mellett az építészet fontos kérdéseiben pallérozódni. Makovecz egy meglepő húzással vágta át a gordiuszi csomót: nem az egyetemi oktatás őt látványosan mellőző manifeszt elítélésével, vagy a struktúrába való belépéssel, hanem a hallgatóknak az építészet alapjához, az építés elemi cselekedetéhez vezetésével.

„Miért jött létre a visegrádi tábor? Azért, hogy az elemi képességeket megpróbálja kiépíteni. Meghirdettünk egy pályázatot: Visegrádon itt és itt, egy nyári két-három hét alatt valamit lehetne építeni a természet anyagaiból. Megtörtént a pályázat, a fiatalok egymás között eldöntötték, hogy kiejt a legjobb. Miért volt ez jó, például hogy egymás között döntötték el? Miért kellett ilyen konfliktust legyőzni? Először is: ki lesz a legjobb? Másodszor a legjobbat meg kell építeni. Ha egy külső mondja meg, akkor tulajdonképpen legitimálódik az a bestiális állapot, amelyet ezerszer tapasztal. Valójában nem jön létre semmi. Tehát neki kell döntenie. Mivel ilyen tapasztalata nincs, ezért súlyos ellentéteket kell leküzdeniük egymás között. Meg kell tanulni az ellentéteket kezelni. És ez még csak az elmélet, mert még csak tervekről van szó. Maga az, hogy építészeti pályázat, valójában ürügy. Ürügy olyan emberi képességek kifejlesztésére, amelyekre a nyers természetnél alkalmasabb helyet nem ismerek, ahol semmiféle, a neurózison alapuló adekvát környezet nincs az emberre hatással. Tehát sátorban kell laknia, ...wc-t kell építeni, meg kell tanulni reggel fölkelni... Olyan elemi gyakorlatok voltak tulajdonképpen a táborok, amelyeknek valójában semmi köze az építészethez, hanem előtanulmányai voltak valaminek, amire csak később épülhetett rá egy, az építészettel bármilyen módon kapcsolódó valami. Így is működött. A szelektív folyamatai ezeknek a nyári

<sup>23</sup> MAKOVECZ Imre – GERLE János – SÁROS László: *Egy építész-csoport munkája = Magyar Építőművészet*, 1971, 6. sz., 54.

<sup>24</sup> GERLE: i. m. (1996), 379.

táboroknak nem a tehetség szempontjából, nem építészeti vagy valamilyenfajta fizikai vagy szellemi alkalmasság szempontjából jöttek létre, hanem aszerint, hogy kik azok, akik el bírják egymást viselni, kik azok, akik valamilyen készséget sajátítottak el, drámai készséget, hogy az élet hogyan is zajlik, hogy működik.”<sup>25</sup>

Kas, barlang, híd, út és torony volt az építmények között.<sup>26</sup> Turi Attila, Salamin Ferenc, Csernyus Lőrinc, Vincze László. Zsigmond László és sokan mások az építők között. Nevek, amelyek napjainkban is ismerősen csengenek a szakmában. A következő generáció lázadó tagjait nem a szellemi alap kibontásával, hanem a legelemből fizikai munkán keresztüli közösségépítéssel tudta Makovecz megszólítani. Minden más ezután következett. A közös munkák, építészeti feladatok, amiket az állami tervezővállalatokhoz kötődő tervezői jogosultság éppen ekkor megszűnő kizárólagossága, azaz a magánpraxis lehetősége szerencsésen biztosítani tudott. Az egyetemi hallgatók lassan munkatársakká, tervezőtársakká vagy „csak” tervfeldolgozókká váltak egyszerű családi háztól, komolyabb középületeken át a városi rendezési, tervezési tervek készítésével segítve a mester munkáját. Mindannyiukkal életre szóló személyes kapcsolat alakult ki, amelynek a következő lépése a tanítvány önállósodása, önálló szakmai egzisztencia és építészeti (forma)világ létrehozása volt. Mindenki számára ez volt a mester által kitűzött, megkövetelt feladat. Természetesen ez is organikusan alakult: a kisebb-nagyobb alkotói csapatoktól, cégektől a vidékre költöző, magányos farkasokig széles volt az érvényesülési lehetőségek skálája. Ezt Makovecz hatalmas emberi és szakmai tudása mellett a puhuló diktatúra mind szabadabb légköre, a mestert megtaláló feladatok nagy száma és sokszínűsége tette lehetővé. Szinte mindenki megtalálhatta a helyét, akár önálló tervezői ambíciókkal rendelkezett, vagy csak meg akart (akárcsak egy időre) merítkezni a szerves építészet gondolatiségében, formavilágában, vagy ha gondolkodni, írni akart építészeletről, művészetről, társadalomról.

A visegrádi tábor kemény magja, illetve a vidéken némiképp elszigetelten dolgozó, de így is izgalmas eredményeket felmutatni tudó organikus építészek alapították 1988-ban a Kós Károly Egyesülést, a hazai szerves építészet és gondolkodásmód első és legfontosabb civil szervezetét. A hivatalossá válás fő motorja Makovecz mellett Kampis Miklós és Kálmán István volt. Az Egyesülés felvállalt feladatainak többsége az oktatás, információ- és tudásátadás területén volt és van ma is. Az *Országépítő*

című negyedéves folyóirat kiadása mellett egy szabad oktatási fórumot működtetett a szervezet, illetve egy posztgraduális képzést Vándoriskola név alatt.

Ennek keretében a frissen végzett építészek hat féléven keresztül – a Kós Károly Egyesülés tagjai körében – más-más irodában, más-más mesterek mellett, az ország legkülönbözőbb pontján tanulhatták meg a szakmagyakorlás fortélyait az egykori inasévek mintájára. A vándorévek alatt a munka mellett szellemi gyarapodásra is volt lehetőség, kéthetente pénteken a MAKONA Egyesülés óbudai irodaépületében jöttek össze a vándorépítészek, és megadott tematika mentén előadást tartottak, gyakorlatilag az 1969-es minta alapján. Külső előadók a szerves műveltség területén szerzett tapasztalataikat, tudásukat adták át. Névsoruk hosszú: Lükő Gábortól, Kunkovác Lászlón és Molnár V. Józsefen át Pap Gáborig tart. Évente kirándulásokon, illetve az Egyesülés által szervezett konferenciákon vehetnek, vesznek részt a hallgatók, illetve aktív formálói voltak a hazai szerves építészet reprezentációjának, seregszemleszerű kiállítások szervezésében, előkészítésében. A mesterek személyes kapcsolatainak köszönhetően megtartott zárt tervpályázatokon, néhol élesben is bizonyíthatták tudásukat. A hat féléves vándorlás végén a mesterek testülete előtt egy saját tervezésű épületet kellett bemutatnia a vándorépítészeknek. Ha ez elérte a megkívánt szintet, akkor a mesterek sorukba fogadták ifjú társukat, aki ezáltal mesterré vált, ettől fogva saját tanítványt fogadhatott.

„Budapest, Pécs, Keszthely, Kaposvár, Debrecen, Miskolc, Esztergom – a fél ország. A Kós Károly Egyesülés negyedszázada indult Vándoriskolája az ország, a szakma, az emberek megismerését kínálta. Egy fiatal, kezdő építész számára nagy lehetőség. És tisztesség is: munkaszerződés, három év biztos megélhetés. Ez persze nincs ingyen, vállalni kell a vándorlást, félévente a költözködést, ami családotul, gyerekekkel nem könnyű. A Vándoriskola mester és tanítvány kapcsolatán alapul. A mesterek – Makovecz Imre szellemi indításával – a szerves gondolkodás elméletét és építészeti gyakorlatát közvetítik a tanítványok felé. A vándor megismeri a szakma fogásait, kapcsolatokat épít, vállalatirányítási technikákat sajátít el. Nemcsak a tervezés funkcionális, szerkezeti ismereteit, a településekbe, a környezetbe illeszkedés, a meglévő kultúra szerves folytatásának kérdéseit, hanem az építészet művészeti vonatkozásait, társadalmi küldetését is megtanulja” – írja Dévényi Sándor a Vándoriskola alapításának huszonöt éves jubileumára kiadott kötet előszavában.<sup>27</sup>

<sup>25</sup> EKLER Dezső: *Lélek és forma. Beszélgetés MAKOVECZ Imrével = Archithese*, 1987, 3. sz., 24–28.

<sup>26</sup> SALAMIN Ferenc – TUSNÁDY Zsolt: *Építész-táborok a visegrádi Szent István bányaudvarban. Dokumentumok 10 év történetéhez = Országépítő*, 1990, 2. sz., 36–40.

<sup>27</sup> DÉVÉNYI István: *Előszó = Vándorok könyve. 1989–2014. A Vándoriskola 25 éve. Szerk. KOVÁTS Ábel, MÁRTON László Attila, TÖRÖK Ádám, Bp., Kós Károly Alapítvány, 2015, 8.*

Mára hetven felett van azok száma, akik elvégezték a Vándoriskolát, akik önálló praxist folytatnak Csíkszeredától Szombathelyig, Fülektől Pécsig. Nem makoveczes házakat terveznek, hanem hat – kétségkívül egyívású – mester mellett tanultak alapján önálló stílust, építészeti gondolatvilágot követő alkotóként építik életművüket. És fogadnak újabb tanítványokat, átadva nekik saját szakmai tapasztalataikat, világlátásukat.

Ha nagyon didaktikusak szeretnénk lenni, akkor összegezve az eddigieket, néhány pontban megfogalmazhatjuk azokat a közös eszközöket, amelyekkel generációkon átnyúlóan minden mesteriskolai képzés használt a tanítványok szakmai előmenetele érdekében. Ezek: a mester melletti munkavégzés és a megvalósítandó mestermunka, a közös kirándulások és építőtáborok, a belső pályázatok és azok megvalósítása, valamint az előadások hallgatása (nem csak az építészet területéről), külső előadóktól vagy a hallgatók által tartva.

A téma irodalmának feldolgozása közben találtam rá egy érdekes párhuzamra: az 1956 tavaszi dunai árvíz pusztításai okozta károk felmérésében, az újjáépítés tervezésében és az építési kivitelezés felügyeletében több mesteriskolás is részt vett. „Munkájuk nyomán a hagyományos falusi építészetből, településképből kiinduló, de korszerűsített lakó- és középület-együttes jött létre Újmohácson.”<sup>28</sup> Hasonlóképpen történt ez a Vándoriskola esetében a 2001-es beregi árvíz,<sup>29</sup> illetve a 2010-es deve-cseri vörösiszap katasztrófa utáni újjáépítés<sup>30</sup> esetében, ahol a legtöbb feladat a vándorokra a títustervek engedélyeztetésében, illetve a kivitelezési fázisban a károsultak építészeti igényeinek érvényesítésében rejtett.

Végezetül szeretném néhány személyes véleményem keresztül is bemutatni Makovecz Imre építészetoktatási koncepcióját, a mester–tanítvány viszony alakulását generációról generációra. Salamin Ferenc, Kuli László, Füzes András és Rüll Tamás építészeket kértem, hogy válaszolják meg a következő kérdéseimet:

A Makovecz Imre mellett eltöltött évek alapján miben látja a mester–tanítvány viszony (szellemi-lelki-praktikus) magját?

Mit lát ebből örök érvényűnek, az elkövetkező időkben is használhatónak?

Mit tudott/akart átvenni a makoveczi modellből?

Milyen konkrét esetet tud említeni, ahol látványosan megnyilvánult a makoveczi zsenialitás e téren?

Az első kérdésre adott válaszában Salamin Ferenc azt állítja, hogy a Mestert úgy „választja” az ember, hogy

a hajlama amúgy is abba a szellemi irányba viszi/vinné, de kell a kibontakozáshoz a minta, a megerősítés, hogy jól gondolja. Kuli László különválasztja a beavatás és az önáltatás folyamatát. A mester és tanítvány helyes viszonya a szakmát mint bázist használja fel a személyiség felemeléséhez, beavatásához. Makovecz Imre vonzást gyakorolt azokra a fiatalokra, akik megérezték ennek helyességét, és taszította azokat, akik az „önmegvalósítás” hamis képét kergették. Füzes András szerint Makovecz és tanítványai a személyes példamutatással adnak lehetőséget a vándor-építészeknek, hogy megértsék és tovább is akarják adni azt a szellemiséget, amely felelős a környezetért, a közösségért, a kultúránkért, amely a megismerésből formál házakat. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy a mesterek mellérendelten, alkotótársként tekintsenek a tanítványokra. A mester–tanítvány viszony magját a felelősségben, a bizalomban és az adni akarásban látja. Rüll Tamás tervezői gondolkodása szempontjából meghatározónak tartja, amit a személyes, belső, imaginációs képsíkról, annak gyakorlattal történő fejlesztéséről tanult a Mestertől, az általa vezetett látvány utáni rajzolási gyakorlatokon. Az ezen kívül adott alkotói feladatokkal az volt a célja, hogy a látvány utáni rajzolással élesített belső képsíkra már belülről érkező – átszűrő – képeket is vetítsenek a tanítványok, majd azt a látvány utáni rajzolással azonos irányú leképzéssel papírra vessék.

Salamin Ferenc az örök érvényű tanítások között a műveltséget, az olvasottságot, az összpontosított figyelmet említi: „nézni kell a Mestert, elmélyülten, és azt követni belőle, ami azonos velem”. Átvehető az elsőre nem látható tartalomra figyelés; a foglalkozás a fiatalokkal; a kapcsolat-építés az élő építészetet művelőkkel; illetve a módszerből, a gondolkodásból való tanulás, nem csak a formavilágból („ne legyetek kismakoveczek”). Kuli László a tanítványi láncolat fenntartását, folytatását tartja elsődlegesnek, illetve a fiatalokkal folytatandó diskurzusokat a létszám-élet alapkérdéseiről, mert túl sok félrevezető inger éri őket. Füzes András Makovecz misztikus látását említi, ami nagyon megnehezíti napjainkban a megértését, építészetének értelmezését. Ő nem a mai fogalom szerint volt építész, hanem az építészetben találta meg a legerőteljesebb kifejezőeszközét, amivel az Eget és a Földet összekapcsolhatja, aminek segítségével az emberek tekintetét befelé, felfelé irányíthatja. A cél az, hogy az örök érvényű dolgokra tudjunk figyelni, mert akkor tudunk kortalan, lelki tartalmú, vagyis érzéseket hordozó alkotásokat létrehozni, amelyek függetlenek divattól, globalizált szem-

<sup>28</sup> KARÁCSONY: *Mesteriskola III. i. m.* (2022), hivatkozza egy több mint hat évtizeddel korábbi tanulmányra. MÁNYOKY László: *Tervek és valóság Újmohácson = Magyar Építőművészet*, 1958, 6. sz., 169–179.

<sup>29</sup> ERHARDT Gábor: *Helyzetjelentés a Beregből. Beszélgetés a tákosai és gulácsi helyreállítás főépítészeivel = Országépítő*, 2001, 4. sz., 2–4.

<sup>30</sup> CSÓKA Balázs: *Vörösiszap 2010 – Az újjáépítés története. Interjú = Országépítő.hu*, 2021. október 4.  
<https://orszagepito.net/vorosiszap-2010-az-ujjaepites-tortenete-csoka-balazs/>

lélettől, és a közös gyökerek révén, öröktől fogva ismerős formákat hoznak a felszínre. Rüill Tamás meglátása szerint Makovecz Imre szellemi forrásokat fedezett fel, amelyeknek további kutatása, „tisztán tartása” akár egyesével is egy-egy emberöltőt vehetne igénybe. A szerves építészetben lényeges a kapcsolatkeresés az építés helyével. Ez szellemi-lelki-fizikai kapcsolatot jelent. Meg kell ismerni a hely kulturális történetét, az ott élő emberek céljait, vágyait és a környezet fizikai lenyomatait, élővilágát, vízrajzát, anyagait, a Divina Architecturát, amelyhez kapcsolódunk. Makovecz ezt úgy mondta, hogy „összekötni az Eget és a Földet”.

A makoveczi modellből átvehető gondolatról Kuli László ezt írja: „Az építészetre az egész részeként tekintettem mindvégig. Azt hiszem ezt a Mestertől tanultam és megtartottam. A szellemi-spirituális és anyagi-politikai mozgások figyelemmel kísérése és helyes értelmezése elengedhetetlen az eltévelyedés elkerülése érdekében.” Füzes András számára a modell megismerése egy máig ható folyamat. „Makovecz az örök dolgokra nyitja fel a szemünket, a világ, a történelem folyamának megismerésére, a történetek továbbmesélésére buzdít.” Bármilyen narratívát választunk is történetnek, az valóság lehet, mert – ahogy Makovecz írja – a szerves gondolkodás a szívet is használja. Számára Makovecz házainak tiszta, következetes szerkesztése, a geometrikus formái meghatározóak, amelyekben erőteljes a belépőt a szellemi világ felé fordító függőleges tengely. Rüill Tamás az épületlénny-konceptiót egy további horizontot és mélységeket rejtő szellemi kalandnak látja. Különösen, ha az elődeink munkája nyomán korábban jól megvilágított szellemi sík mögé felsorakoztatjuk az épületlénny életjelenségeinek lenyomatát a fizikai síkon. Egy sajátos gondolati fúziót kínál ez az ökológikus gondolkodással. Egy-két tervében tetten érhető az „Ami megtörtént és megtörténhetett volna” gondolat továbbvitelének szándéka, amely programmal Makovecz új távlatokat nyithatott az örökségvédelem területén.

Salamin Ferenc számára konkrét példa a makoveczi oktatási modellre a Vándoriskola, a Magyar Művészeti Akadémia, a főépítészség, az azonnali cselekvés például katasztrófák idején, illetve az egy ház, egy gondolat tervezési alapvetése. Kuli László e kérdésre személyes választ ad: „Ha felszínes voltam, akkor a lelkiismeretemre hatva

rázott fel egy kemény mondattal, de ha túlgondoltam vagy túlmisztifikáltam valamit, akkor egy profán megjegyzéssel rántott vissza a fellegekbe. Ezt kell tudnia egy Mesternek: kertész módjára metszegetni és nőni hagyni.” Füzes András abban látja Makovecz zsenijét, hogy folyamatosan közösségek gyűlteke köré. Építészete intermediális eszközökkel hat az ember minden érzékszervére. A sevil-lai pavilonban sűrűsödik a történelem, a nemzetek közötti párbeszéd, a magyarság hídszerepe kelet és nyugat között, de az építészet transzcendens küldetése is megnyilvánul benne. A mondanivalóját utoljára összegző, Apor Vilmos térre tervezett temploma még magasabbra emeli ezt a gondolatot: egy térbe állított ikont valósít meg, ablakot nyitva a transzcendens világra. Rüill Tamás szerint „több-kötetnyi rajz, terv, és megvalósult épület tanúskodik arról, hogy Makovecz Imre nap mint nap gyakorolta, amit a vízióalapú tervezésről tanított. Meggyőző erejét a szuggesztív előadó-képességén túl a cselekvési gyakorlatokba ültetett példázatok jelentették. Az újabb és újabb generációkat megmozgató tevékenységek – mozgásforma-kísérletek, magán mesteriskolai gyakorlatok, Visegrádi Táborok, nyári kápolnaépítő táborok, vándoriskolai gyakorlatok, műegyetemi »narancshámozások« – mind olyan pedagógiai módszerek, amelyekhez olyanok is csatlakoztak, akik később sem tartoztak »a hazai organikus építészet derékhadához«, mégis életre szóló élményt, tapasztalatot jelenthetett számukra a részvétel.”

A fenti válaszokból látható, hogy Makovecz Imre hatása egyszerre volt személyes és gyakorlati. A válaszok, habár egy irányba mutatnak, különösen izgalmas, összetett, soknyelvű képét adják a mester-tanítvány viszonyoknak. A makoveczi életmű komoly, meghatározó részét képező oktatási koncepció egyszerre volt a kor (néhol ellentmondásos) gondolatiságába ágyazott és örök érvényű. Reagált a szinte évtizedenként megváltozott szakmai, társadalmi körülményekre, ugyanakkor szervesen illeszkedett a hazai mesteriskolai gondolat XX. századi eseménytörténetébe. A téma még komoly kutatási potenciállal rendelkezik, amelyhez jelen írás a történeti keretre vonatkozó alapinformációk ismertetésével és néhány szereplő szubjektív gondolatainak felvillantásával az alapokat kívánta megadni.